

УДК 376-056(477.46):001.895

Галина Кучер

ІННОВАЦІЙНИЙ ДОСВІД ОСВІТНЬО-СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УМОВАХ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ «ПРОЛІСОК»

У статті з'ясовано механізм інтеграції дітей з особливими потребами шляхом поєднання послуг з соціальної реабілітації з освітніми послугами та дослідження такого практичного досвіду в умовах Центру соціальної реабілітації дітей з інвалідністю «Пролісок» як структурного підрозділу Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради. Встановлено, що в Центрі проводиться реабілітація за такими напрямками: рання соціальна реабілітація; соціально-побутова реабілітація; соціально-медична реабілітація; педагогічна реабілітація; індивідуальне навчання дітей-інвалідів 1–11 класів; психологічна реабілітація; оздоровлення; спортивна реабілітація, особливо для дітей з психофізичними розладами; профорієнтація. Працює служба раннього втручання для дітей-інвалідів та дітей до 2-ох років, які мають ризик отримати інвалідність.

Ключові слова: діти з інвалідністю, Центр соціальної реабілітації «Пролісок», соціальна реабілітація, індивідуальне навчання.

The article clarifies the mechanism of integration of children with special needs by combining social rehabilitation services with educational services and studying such practical experience in the framework of the Center for Social Rehabilitation of Disabled Children «Prolisok» as a structural subdivision of the Labor and Social Protection Department of the Uman City Council. It was established that the Center carries out rehabilitation in the following directions: early social rehabilitation; social and domestic rehabilitation; social and medical rehabilitation; pedagogical rehabilitation; Individual education of children with disabilities of grades 1–11; psychological rehabilitation; sanitation; sports rehab, especially for children with psychophysical disorders; vocational guidance. An early intervention service for disabled children and children under 2 who are at risk of getting a disability is in service.

It is determined that the positive decision of the issues of children and people with disabilities is the result of cooperation between executive authorities and local self-government, awareness of their importance, close cooperation with state structures, with public organizations, sponsors of the city.

Key words: children with special needs, the Center for Social Rehabilitation «Prolisok», social rehabilitation, individual education.

Державна політика стосовно дітей з порушеннями психофізичного розвитку спрямовується на надання їм рівних з іншими дітьми можливостей для реалізації своїх конституційних прав. Окремі положення Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [3], «Про реабілітацію інвалідів в Україні» [4] забезпечують дітям з інвалідністю гарантії рівних можливостей з іншими громадянами для майбутньої участі в економічній, політичній і соціальній сферах, створюють необхідні умови, що дають змогу вести такій категорії клієнтів соціальної роботи повноцінний спосіб життя відповідно до індивідуальних здібностей та інтересів.

В українському суспільстві формується нова філософія державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, поступово змінюються погляди на проблему рівності можливостей, вживаються заходи щодо недопущення дискримінації дітей. Права дітей з порушеннями психофізичного розвитку закріплені низкою законодавчих актів. Вживаються заходи щодо удосконалення мережі спеціальних освітніх і реабілітаційних закладів. Активізувалася діяльність з формування системи інклюзивної освіти. Збільшується кількість дітей з особливими освітніми потребами, інтегрованих у загальноосвітні навчальні заклади [5].

Мета: з'ясування механізму інтеграції дітей з особливими потребами шляхом поєднання послуг з соціальної реабілітації з освітніми послугами та дослідження такого практичного досвіду в умовах Центру соціальної реабілітації дітей з інвалідністю «Пролісок».

Реалізація всіх прав людини всіма членами суспільства, в тому числі повної участі людей з інвалідністю в житті суспільства та його розвитку є центральною місією ООН, що знайшло своє відображення в Конвенції про права інвалідів (ратифіковано Україною 16.12.2009 р.). Конвенція впроваджує гасло: всі різні – всі рівні. Статтею 23 Конвенції ООН Про права дитини визнано право дитини з інвалідністю вести повноцінне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють впевненості у собі, а також право дитини з особливими потребами на піклування про неї, доступ до її освіти, відновлення здоров'я, соціального, культурного і духовного життя [1].

Окремі положення Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [3], «Про реабілітацію інвалідів в країні» [4] забезпечують дітям з інвалідністю гарантії рівних можливостей з іншими громадянами для майбутньої участі в економічній, політичній і соціальній сферах, створюють необхідні умови, що дають змогу вести такій категорії клієнтів соціальної роботи повноцінний спосіб життя відповідно до індивідуальних здібностей та інтересів.

Щодо інклюзивного навчання то основою національного законодавчого підґрунтя для побудови та розвитку системи освіти в цілому та освіти дітей з особливими потребами зокрема є Конституція України.

Статтею 53 Основного закону України [2] гарантується право на освіту для всіх дітей без зазначення жодних винятків для дітей з особливими потребами. Таким чином, Конституція України не забороняє відвідувати навчально-виховні заклади дітям з порушеннями психофізичного розвитку разом з дітьми з типовим розвитком. Крім того, у Законі України «Про охорону дитинства», ст. 26, вказується, що «дискримінація дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється».

У ст. 27 Закону України «Про охорону дитинства» [8] йдеться про дітей з порушеннями психофізичного розвитку, «які не можуть навчатися у загальних навчальних закладах». Відтак, не передбачено і створення належних умов для сумісного навчання і перебування дітей з типовим та атиповим розвитком, зокрема й підготовки та перепідготовки спеціалістів для роботи у закладах інклюзивного навчання.

В останні роки на державному рівні затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх початкових закладах (ПКМУ 15.08.2011 № 872). Міністерством освіти і науки України затверджено заходи щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року (23.07.2013, № 1034), що дало можливість впроваджувати в навчальних закладах інклюзивні форми навчання.

Проблема інтеграції дітей з функціональними обмеженнями в середовище звичайної загальноосвітньої школи є особливо гострою. Відсутність спеціальних умов, жорсткість оточення, незрілість суспільства були і є основними причинами небажання батьків віддавати дитину-інваліда до загальноосвітньої школи. В той же час навчання на дому дітей з особливими потребами звужує їх спілкування з іншими дітьми, відриває їх від навколишнього світу.

Щорічно проводиться обстеження матеріально-побутових умов проживання сімей з дітьми-інвалідами, вивчаються проблеми таких сімей. Саме за результатами таких обстежень ще в 2002 році виявилось, що батьки дітей-інвалідів бажають проводити навчання своїх дітей в Центрі, поєднуючи навчання з соціально-медичною реабілітацією.

З ініціативи батьків дітей з інвалідністю та співпраці з відділом освіти з метою запровадження нових форм навчальних послуг для дітей з інвалідністю – поєднання освіти з комплексною реабілітацією в Центрі «Пролісок» створено умови для індивідуального навчання дітей з обмеженими фізичними можливостями, яке ми проводимо 12 років поспіль.

Якщо проводити аналіз, то в Черкаській області налічується 104,0 тис. осіб з інвалідністю (8 % від населення, що проживає в області) та 4,7 тис. дітей з інвалідністю, кількість людей з різноманітними захворюваннями, що визначають ступінь їхньої інвалідності, в місті Умань складає майже 6 тис. осіб (7 % від населення, що проживає в місті), в тому числі

близько 300 молодих інвалідів та 305 дітей-інвалідів.

У місті сформована дієва система соціального захисту населення, спроможна захистити права та інтереси, задовольнити матеріальні та духовні потреби всіх категорій населення.

Міська система соціальних послуг є системою соціального обслуговування повного циклу і охоплює всі вікові та соціальні групи населення.

Наше місто може пишатися здобутками у сфері реабілітації, яку здійснюють 3 Центри реабілітації. Особливу увагу приділяємо дітям-інвалідам, молодим інвалідам. Для задоволення їх потреб створено Центр соціальної реабілітації дітей з інвалідністю інвалідів «Пролісок» та Центр професійної реабілітації людей з інвалідністю, які успішно працюють уже 15 років. А нещодавно своє п'ятиріччя відзначив єдиний в Україні Реабілітаційний комплекс для людей з особливими потребами.

З метою підтримки сімей, що виховують дітей з особливими потребами, в місті з 2000 року працює Центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Пролісок».

Направлення в Центр здійснюється управлінням праці та соціального захисту населення.

До Центру зараховуються діти віком від народження до 18 років з фізичними та розумовими вадами розвитку, які отримали статус дитини з інвалідністю. Також Центр надає послуги дітям віком до 2 років, які мають ризик отримати інвалідність, та дітям Уманського і прилеглих районів.

Діти перебувають в Центрі повний робочий день. Завдяки цьому батьки цих дітей мають змогу працювати і забезпечувати повноцінне утримання родин і виховання дітей в умовах сім'ї.

Головним завданням Центру є реабілітація дітей-інвалідів, які можуть розвинути свої природні здібності без відриву від сім'ї і в подальшому своєчасно та найбільш повно інтегруватись у суспільство.

У Центрі проводиться реабілітація за такими напрямками:

- рання соціальна реабілітація;
- соціально-побутова реабілітація;
- соціально-медична реабілітація;
- педагогічна реабілітація;
- індивідуальне навчання дітей-інвалідів 1–11 класів;
- психологічна реабілітація;
- оздоровлення;
- спортивна реабілітація, особливо для дітей з психофізичними розладами;
- профорієнтація.

Працює служба раннього втручання для дітей-інвалідів та дітей до 2-ох років, які мають ризик отримати інвалідність.

Проводиться соціальна профілактика серед молоді групи ризику

(індивідуальна і групова робота з батьками та дітьми):

- роз'яснення правових норм соціально значущої діяльності та поведінки;
- ознайомлення з нормативними державними документами, які забезпечують розвиток особистості, рівень освіти, вибір професії;
- надання інформації про можливі наслідки асоціальних дій, нехтування здоровим способом життя;
- здійснення системи соціального захисту різних категорій молоді;
- формування відповідальності за можливі наслідки анти-правних дій.

Щоденно Центр відвідує біля 100 дітей-інвалідів.

Термін курсу реабілітації визначається реабілітаційною комісією Центру. Реабілітаційна комісія, враховуючи діагноз дитини, її психофізичний розвиток, індивідуальні особливості та можливості та на підставі індивідуальної програми реабілітації, складає індивідуальний план реабілітації дитини.

Центр тісно співпрацює з медичними закладами міста. Лікарі проводять диспансерні огляди дітей-інвалідів, що проводяться в Центрі. Патронажна медична сестра відвідує на дому всіх дітей, що отримали інвалідність.

29 дітей, які не можуть самостійно пересуватись, відвідує вдома мультидисциплінарна команда, до якої входять лікар, вчитель-реабілітолог, психолог, патронажна медична сестра.

Фахівці забезпечені портативною апаратурою та спеціальним обладнанням та інвентарем.

За призначенням лікаря діти мають можливість вдома отримувати фізіотерапевтичні процедури:

- (лазерна, магнітна терапія);
- масаж (вакуумний, ручний);
- займаються лікувальною фізкультурою в т.ч. із застосуванням рефлекторно-навантажувального пристрою «Гравістат».

Створено відділення паліативної допомоги. Медичними працівниками здійснюється спостереження за станом здоров'я, надання реабілітаційних послуг, допомога у забезпеченні технічними засобами та навчання навичкам користування ними, представництво інтересів, психологічна підтримка, інформація щодо соціального захисту.

Сформовано групи дітей з розладами аутичного спектру (9) та синдромом Дауна (12), які проходять реабілітацію за спеціальними програмами.

Спільно з відділом освіти вчителями школи-колегіуму № 7 здійснюється навчання 16 дітей-інвалідів за індивідуальною формою, там же для 4-ох із них запроваджено інклюзивне навчання.

Всього по місту Умань інклюзивне навчання дітей-інвалідів

впроваджено в 5 школах, де навчається 10 дітей.

Для дітей створено комфортні умови, організовано дворазове харчування, що фінансується з міського бюджету.

Проводяться заходи щодо зміцнення здоров'я, попередження захворювань, зменшення прогресування хвороб, усунення ускладнень.

Медичне забезпечення в Центрі здійснюється системою соціально-медичних послуг. На кожну дитину заведено медичну карту, в якій знаходяться всі необхідні дані для повноцінної реабілітації, висновки та призначення лікарів щодо медичних процедур.

У Центрі функціонує відділення фізіотерапевтичних та водних процедур. Діти-інваліди отримують електропроцедури (електрофорез, ампліпульстерапія, дарсонвалізація, лазерна та магнітотерапія), теплові процедури (парафіно-озокеритові аплікації, сауна), водні процедури (Джакузі, басейн, душ Шарко, циркулярний душ), масаж (ручний).

Хворі на ДЦП діти займаються лікувальною фізкультурою із застосуванням рефлекторно-навантажувального пристрою «Гравістат», динамічного пароподію та тренажерів. Під час перебування в Центрі реабілітації діти можуть відпочити в спальних приміщеннях, що передбачено санітарними вимогами.

Реабілітація дітей-інвалідів проводиться по групах, з якими працюють кваліфіковані спеціалісти з багаторічним досвідом роботи. В Центрі організовані постійно діючі виставки дитячих робіт, малюнків, працюють гуртки.

У нашому Центрі педагоги проводять з дітьми корекційно-розвиткову роботу, а саме: розвиток слухового, зорового сприймання, корекцію мовлення, здійснюють пізнавальну діяльність, розвивають творчі здібності засобами арт-терапії, музикотерапії та гурткової роботи.

Ми активно контактуємо з батьками, дуже важливо, щоб соціальну реабілітацію мами проходили разом з дітьми. Здобуті в стінах Центру знання знадобляться їм і вдома. Особлива увага приділяється психо-профілактичній та психокорекційній роботі з сім'єю дитини-інваліда. Для батьків регулярно проводяться лекції та тренінги.

Інструктор з фізичної культури і спорту залучає інвалідів до занять спортом та організовує спортивні змагання та спартакіади. Діти з психічними розладами проходять спортивну реабілітацію.

Вихованці Центру є переможцями змагань з тенісу у Міжнародній Спеціальній Олімпіаді «Європа – Азія» для людей з вадами здоров'я в м. Варшава у 2010 році, призерами Чемпіонату Європи з настільного тенісу в м. Любляна (Словенія) у 2012 році, переможцями літніх Олімпійських ігор за програмою Спеціальної Олімпіади України, які у вересні 2014 року проходили в м. Антверпен (Бельгія), переможцями Других та Третіх Всеукраїнських ігор «OPEN GAMES» у Львові.

У Центрі соціальної реабілітації дітей-інвалідів «Пролісок» прохо-

дять змагання «Маленькі спортсмени» за програмою Спеціальної Олімпіади України, в яких беруть участь вихованці Центру, неодноразово проводився Всеукраїнський національний турнір з настільного тенісу за програмою Спеціальної Олімпіади України. Змагання проходили під керівництвом національного директора Спеціальної Олімпіади України Підварка А. А.

Влітку працює єдиний в місті оздоровчий табір санаторного типу «Мрія».

Починаючи з раннього віку, в Центрі проводиться робота із задоволення пізнавальної активності і спрямованості кожної дитини-інваліда у питаннях вибору майбутньої професії через заняття, ігрову, трудову та побутову діяльність. Накопичується банк інформації про індивідуальні особливості, здібності, інтереси та потенціальні можливості.

З нашого досвіду визначено: чим більший банк знань, тим ширше інформаційне поле і глибші знання дітей, динамічніші процеси їх професійного самовизначення.

Великий вплив на вирішення питань самовизначення та самореалізації мають заходи, які проводяться в Центрі реабілітації: конкурси «Повір у себе», тематичні ранки «Моя майбутня професія», «Кращий за професією».

Яскравим прикладом заходів, які впливають на формування професійного вибору, є екскурсії на підприємства нашого міста «Уманська взуттєва фабрика», ЗАТ «ТК Уманьхліб», ПАТ «Уманьферммаш», Національний дендрологічний парк «Софіївка».

Центром зайнятості для нас переданий профорієнтаційний термінал, який дає можливість зорієнтувати осіб з особливими потребами у виборі майбутньої професії.

Діти, які досягли 18 років мають змогу здобути освіту в Центрі професійної реабілітації інвалідів.

Працівники управління праці та соціального захисту населення не пішли за традиційною схемою дати фах, а потім роботу. Зробили навпаки – спочатку порадилися з роботодавцями, робітники яких професій з тих, які може опанувати й виконувати інвалід, їм потрібні, а потім, проаналізувавши зібрані анкети, запропонували своїм підопічним перелік популярних спеціальностей.

Враховуючи наявність промислових підприємств і підприємницьких структур в місті та йдучи на зустріч побажанням інвалідів, у 2001 році ми отримали ліцензію на провадження навчання з робітничих професій, яку ми постійно продовжуємо. Навчання в Центрі здійснюється за професіями:

- оператор комп'ютерної верстки;
- секретар-друкарка;
- взуттьовик з ремонту взуття;
- флорист;
- перукар.

У Центрі реабілітації сформована відповідна матеріально-технічна база та штат викладачів, створено правову, матеріальну, методичну та організаційну основу для провадження освітньої діяльності, пов'язаної з наданням курсової професійної підготовки на рівні вимог до первинної підготовки, перепідготовки людей з обмеженими фізичними можливостями.

Первинна підготовка спрямовується на здобуття професійно-технічної освіти шляхом курсового професійно-технічного навчання людей з обмеженими фізичними можливостями та набуття ними спеціальності, що забезпечує відповідний рівень кваліфікації, необхідний для професійної діяльності.

У процесі навчання особлива увага приділяється необхідності засвоєння та виконання інвалідами всіх вимог і правил безпеки праці.

Викладачі і майстри працюють над вдосконаленням навчально-виховного процесу, формами і методами навчання. Педагоги Центру реабілітації прослухали курс лекцій при Всеукраїнському Центрі реабілітації в м. Лютіжі по модульному навчанню та отримали сертифікати на право впроваджувати модульні технології в навчання.

Для слухачів нашого Центру організовуються веселі свята, цікаві КВК, ділові ігри, конкурси.

За час функціонування Центру професійної реабілітації інвалідів курсову підготовку з професійного навчання пройшли 433 молодих інваліди, які отримали свідоцтва державного зразка.

Ми постійно залучаємо додаткові кошти для реалізації соціальних проектів. Нами виграно грант від міжнародної благодійної організації «Фонд Східна Європа» на суму 255 тис. грн. для покращення надання освітніх послуг вразливій молоді, за кошти якого обладнано новий комп'ютерний клас, де проводиться навчання вразливих груп населення, в тому числі дистанційно.

У рамках проекту проведено навчання фахівців структурних підрозділів управління праці та соціального захисту населення та викладачів освітніх закладів міста методиці викладання «Життєвих навичок».

Укладено угоду між Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини та Управлінням праці та соціального захисту населення Уманської міської ради, предметом якої є створення науково-практичного Центру соціальної та освітньої інтеграції осіб з особливими потребами з метою об'єднання на регіональному рівні зусиль сім'ї, навчальних закладів, закладів соціальної сфери, громадських організацій та громади в цілому до вирішення нагальної проблеми не лише сьогодення, а й майбутнього – забезпечення рівних можливостей осіб з особливими потребами до всіх сфер суспільного життя.

Завдяки студентам педагогічного університету, які проходять практику на базі структурних підрозділів управління праці та соціального

захисту населення, в тому числі у Центрі соціальної реабілітації дітей з інвалідністю «Пролісок», забезпечується соціальна робота з дітьми та молоддю, які мають інвалідність, здійснюють волонтерську діяльність.

Укладено договір щодо професійного навчання інвалідів району в Центрі професійної реабілітації людей.

Психологом Центру з групою молодих інвалідів проводиться психотерапевтична корекція, тренінги, рольові ігри, працюють гуртки в'язання, вишивання, бодіфлексу, бальних танців, настільного тенісу, театральний гурток, що сприяє зайнятості клієнтів та їх згуртованості до більш корисних справ.

Управління праці та соціального захисту населення співпрацює з різними організаціями, установами у сфері професійної реабілітації та зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Вивчався досвід роботи Центрів реабілітації в м. Біла Церква, м. Харків, брали участь у семінарах, що організувалися Національною асамблеєю інвалідів України, Міністерством соціальної політики України.

У 2000 році, відповідно до протоколу намірів про співробітництво у сфері політики України і Міжнародного бюро, наш Центр визначено пілотним і включено до проекту «Сприяння та розвиток державної системи професійної реабілітації інвалідів».

Управління брало участь у дослідженні процесу надання послуг інвалідам в рамках проекту Британського фонду «Ню-Хау» «Підтримка структурних реформ в Україні».

Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради співпрацює з Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Гармонія» щодо вирішення питань соціального захисту осіб з фізичними та психічними вадами, їх адаптації в суспільство, працевлаштування.

Інваліди з вадами психіки мають змогу відвідувати семінари, конференції, засідання круглих столів, які постійно організовує «Гармонія», спілкуватись з представниками громадських організацій з усіх областей нашої країни.

З метою здійснення підприємницької діяльності та трудової реабілітації інвалідів створено підприємство інвалідів «Центр професійної та трудової реабілітації інвалідів у Черкаській області «Гармонія».

Позитивне вирішення питань дітей та людей з інвалідністю є результатом взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, усвідомлення їх важливості, тісної співпраці з державними структурами, з громадськими організаціями, спонсорами міста, за що ми їм всім щиро вдячні.

Зрозуміло, що без сприяння депутатського корпусу, Департаменту соціального захисту населення, підтримки нашого Міністерства Фонду соціального захисту інвалідів, навряд чи вдалося б здійснити більшість

задуманого. Це і є поєднання зусиль влади і системи соціальної сфери задля блага людей.

У перспективі це створення при Центрі гуртожитку для студентів з особливими потребами для навчання іногородніх робітничим професіям та виділення коштів на ці потреби.

Отже, реабілітаційна робота в частині освітньо-соціальної інклюзії з дітьми з особливими потребами повинна проводитися із застосуванням новітніх технологій фізичної, педагогічної, соціально-психологічної реабілітації, із врахуванням сучасного стану розвитку педагогіки, психології, соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року, зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
- 2 Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
- 3 Закон України «Про основи соціальної захищеності України» від 21.03.1991 р. № 875-ХІІ [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР від 21.05.1991– 1991 р., № 21, ст. 252. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
- 4 Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 2–3. – Ст. 36. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
- 5 Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», схвалені постановою Верховної Ради України від 22.02.2017 р. № 1906-VIII [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 27.05.2017. – № 97. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-19>
- 6 Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145–VIII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- 7 Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
- 8 Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>